

Öte eşiden öý ýykar

Category: Filosofiýa, Kitapcy, Psihologiýa, Sözler

написано kitapcy | 24 январа, 2025

Öte eşiden öý ýykar ÖTE EŞIDEN ÖÝ ÝYKAR

“Eşiden deň bolmaz, gören göz bilen”

Magtymguly Pyragy

Akyldarlaň birinden “Ýalan bilen çynyň arasy näçäräk bärdir?” diýip, soranlarynda, ol eliniň başam barmagyny ýygryp, dört barmaklaryny bir-birine jebislap, aýasyny görkezipdir. Onuň bu ýşaratyna düşünmedik adamlar onuň tefsirini soranlarynda, dana dört barmagyny gözi bilen gulagynyň arasyna–çekgesine goýupdyr –da, ýalan bilen çynyň arasyndaky çägiň onçakly daş dældigini aňladypdyr. Bu bolsa Magtymguly Pyragygnyň: “Eşiden deň deň bolmaz, gören göz bilen” setirlerini ýadyňa salýar.

Adam daş töweregindäki bolup geçýän hadysalaryň togsan göterimine golaý maglumatlary gözleri bilen kabul edýär. Adamyň gözi Gün söhlesiniň ýagtylygynyň güýjüniň yigrimi başden gowrak derejesini duýýar we onuň reňkli öwüşgininiň (spektriniň) bolsa 120-den gowrak görnüşini saýgarýar. Biz endigmiz boýunça umumlaşdyryp, gara reňkleriň hemmesine “gara”, “garamtyl”, ak reňke–“ak”, “agymtyl” diýip goýberäýs. Ökde tejribeli boýagçylar bolsa diňe gara reňkiniň 28 görnüşini saýgaryp bilýärler. Ak reňkden gara geçýänçä onlarça reňkler bar ahyryn!

Biziň gulagymyz edil gözümüz ýaly ygtybarly bolmadyk bolsa, ýöne ýerden ata-babalarymyz: “Cala eşiden çatma ýykar, öte eşiden– öý” diýmezdiler. Hakykatdanam, alymlaryň aýtmagyna görä, adam daş-töweregindäki maglumatlaryň, habarlaryň, hadysalaryň aglabasyny (80-90 %) gözleriniň kömegi bilen alýar. Özümüzden mysal alaýalyň: kimdir biriniň gören filmi barada beren gürrüňinden, ony öz gözlerimiz bilen görsek has oňat düşüňäris. Ýoldaşymyzyň gürrüň beren kinosyny öz görenimiz bilen deňeşdirenimizde aratapawudy ýer bilen gök ýaly bolaýýar.

Hoja Nasreddin naharynyň ýuwundysyny itiniň ýalagyna guýup, okara-çemçesine gumgandan suw akydyp durka, ýoldan geçip barýan obadaşlarynyň biriniň: “Molla Ependi, okara-çemçäňizi ýuwup bir ýere sadaka hyýallanýaňyz öýdýän?!” diýip, ýüzlenende, ol: “Hawa, gaýraky obada Pylan baý sadaka berýär, şoňa gitjek” diýip, degşipdir. Ependiden “hoş habar” eşiden ýaňky adam, haýdaşlap öýüne tarap ýönelipdir.

Birhaýukdan, daşardan eşidilýän “hümür-sümüre” daş çykan Ependiniň gözi elleri gap-gaçly üç-dört sany obadaşlaryna gözi düşüp, olaryň nirä barýandyklaryny soranda, obadaşlary gaýraky oba, Pylan baýyň sadakasyna barýandyklaryny aýdypdyrlar. Ependi bu ýagdaýa ýylgyryp, öýüne girýär. Aradan salym geçmänkä daşaryň gowry artýar. Ol ýene daş çykyp görse, elleri okara-çemçeli obadaşlary gaýrak tarap haýdaşyp barýamyşlar. Asyl, küren oba tutyşlaýyn süýşäýen ekeni. Haçan-da, Ependi obadaşlaryndan bu ahwalaty soranda, mähelläniň içinden biri: “Näme, seň habaryň yokmy? Pylan baý şu gün sadaka berýär. Iki sany düýe, dört öküz, on sany hem goýun soýanmysyn” . “Ýalan hem bolsa, hoş habar ýagşy” diýileni-dä: bu habara Ependi ynanjagyny-ynanmajagyny bilmän ikijiňlenip durşuna, ahyry: “Dogrudanam, şol baý şu gün sadaka berýän bolaýmasyn” diýip, ol hem okara-çemçesini alyp, obadaşlarynyň yzyna düşüpdir.

Gadym döwürlerde dünýäň habaryny ilata derwüşler, täjirler, argyşçylar, zyýaratçylar ýaýar ekenler. Geň-enaýy hadysalardan habarly, başdan geçen wakalaryň şaýady, gyzykly gürrüňleriň eýesi bolan jahankeşdeler türkmen ojagynyň iň arzyly myhmanlarynyň biri bolupdyr. Adamlar: “Iýen-içeniň özüňki, gören-eşideniňden habar ber” diýişip, arzyly myhmana törden orun berip, tä daň atýança her dürli täzelikler bilen tanşypdyrlar. Kyssaçylaryň indiki söhbetdeşligine sabysyzlyk bilen garaşypdyrlar. Jahankeşdelerden eşiden wakalaryny edil asyl nusgasy ýaly çeper bolmasa-da, her kim öz düşünişine görä maşgalasyna, dost-ýarlaryna gürrüň beripdirler—şeýdip dildendile geçip, äleme ýaýrapdyr; ýaýrap barýarka bolsa tараşlanyp, kem-käs ýerleri kesilip, “agsak ýerlerini seýikläpdirler”—şeýdip-şeýdip, bolan waka ertekä ýa rowaýata öwürlipdir.

Hoş habaram, şum habaram ýyldyrym çaltlygynda ýaýraýar. Biziň döwrümüzde-hä, her dürli habar beriş serişdeleriniň kömegi arkaly, esasanam, mobil telefonlarynyň, Internet ulgamynyň kömegi arkaly hasam tiz ýaýraýar, ýöne, onuň dilden-dile geçýän maglumatdan aratapawudy: habaryň, maglumatyň asyl nusgasynyň ilkinji çykan çeşmesini anyklap bolýar.

Tanymal gazak şahyry Olžas Süleýmenow, şygryrlarynyň birinde, biziň daşymyzy gurşap alan haykaty (real jisim-maddalar, hadysalar, real faktlar) suwuklyk mysaly diýip göz önümize getirip, ony islendik gaba ýerleşdirenimizde, suw şol gabyň (suw kädisi, käse, tüňçe, grafin) şekilini alanda-da, ol suwuklygyna galýar– hakykatlygyny saklaýar diýip düşündirýär. Ynsan daş-töweregindäki hakykat y baş sany duýujy agzalary (göz, gulak, burun, dil, deri duýgusy) arkaly günsaýyn kabul edýär. Edil öýkenlerimiz bilen sorup alan kislorodymyzy we iýýän iýmitimizi özleşdirişip bedenimize siňdirşimiz ýaly, gije-gündiz bökdençsiz işläp duran baş sany “tebigy antennalarymyz” her bir maglumaty şol durşuna kabul etmäge dyrjaşýar, bu hadysa psihologlar resepsiýa diýýärler. Tagamsyz owkatdan, ýakymsyz ysdan, gybatdan, gelşiksiz şekilden “antennalarymyzy” başga tarapa öwürnämizde, maglumat özleşdirilmän galýar, ýagny resepsiýa indiki basgançaga–persepsiýa geçmän galýar. Aşgazanda “bişip”, özleşdirilen iýmitlerimiz içegelerimiz arkaly süňňimize siňişi ýaly, persepsiýa üsti bilen özleşdirilen maglumatlar aňmyza siňensoň, düşünje görnüşinde paýhasymyzyň goruna goşulýar. Bu hadysa bolsa psihologlar appersepsiýa diýip at berýärler. Başgaça aýdanmyzda: resepsiýa–suwuklyk gabyň agzyndan guýmak, persepsiýa–guýulýan suwuklygyň möçberiniň gaba sygmagy, appersepsiýa–suwuklygyň guýlan gabyň şekilini almak diýsek bolar.

Ýöne gaplanan suwuklygyň ähli möçberi gabyň agzyndan sygman, daşyna dökülip, möçber kemter gelmegi mümkin. Hatda, suwuklygyň ýeke damjasy isrip bolman, gaba guýulanda-da, barybir guýlan suwuklyk gabyň şekilini alýar. Entek, täze suwuklyk gapdaky öňki guýlan suwuklyklar bilen garyşyp, barlyşmaly hem; özleşdirilip, siňişmeli hem.

Ynsan paýhasynyň jamy bimöçber, öýjük-öýjük we maýyşgak bolansoň, oňa ýüz münlerçe maglumat salsaň hem sygdyrýar. Bulat Mansurowyň meşhur “Şükür bagşy” filminde Mämmetýar han bilen Ýusubyň arasayndaky “dünýäde näçe adam bar bolsa, şonçada “filosofiýa” bardyr” diýen dialogy ýadymyza salsak, ynsan paýhasyna salnan maglumatlar we onuň her günki gören-eşidenleri bilen sazlaşyp, appersepsiýa arkaly belli bir şekiliň suduryny alýar, şahsy düşünje– “filosofiýa”–pelsepe emele gelýär we iru-giç, ynsanda paýhas hazynasyndaky toplanja baýlygyny adamlar bilen paýlaşmak islegi döreýär. Ol özleşdiren habarlaryny, ylym-bilimlerini, öwrenen tälimlerini “köňül nagşy bolan tile gelen sözleri”¹⁾ bilen ile ýaýanda, paýhas jamynyň göwrümine we şekiline daýanýar. Diýmek, habar beriji ilkinji maglumatlaryň asyl nusgasyny däl-de, öz akyl gabynyň suduryny alan şekilini beýan edýär.

Indi göz öňüne getiriň: käbir ilkinji maglumatlar dilden-dile–“elden-ele” geçip, paýhas jamdan çykyp, başga paýhas jamyna girip, ýene ondan çykyp, ýene bir “gaba” girip-çykyp, başlangyç durkuny üýtgedip, süriň içinde öz ornuny tapyp bilmän aýlanyp ýetim tokla meňzeýän bolmagy hem mümkin. Ol toklynyň “ýetimligine” ynanýanam bar, ynanmaýanam. “Ýetim tokla” ynanlar howandar çykyp, oňa “ot-suw berip”, has-da gylawlandyrýarlar. Ilkinji maglumat dilden-dile geçende, ony her kim öz “jamyna” görä, tараşлаýар–kem-käs yerlerini özüçe düzedişdirýär, ýa ýüküni az görüp, öz paýhas gorundan goşant goşýar. Magtymguly Pyragynyň:

Her kim öz-özünden göwnüni besläp,
Niçeler hak diýer, niçeler toslar²⁾.

–diýip, belläp geçişi ýaly, şol bir maglumatdan deň derejede habarly adamlaryň beýan edişleri hem bir-birinden tapawutlanýar. “Her kişiniň öz aklyly özüne kemally görnensoň”, habar berijileriň biriniňkini hak, beýlekisiniňkini nähak hasaplamaga biziň hukugymyz barmyka diýen sorag ýüze çykmagy mümkin. Öňki asyl nusgasyndan has üýtgedilen maglumat ýa-da habar, dowul görnüşine geçip, harasat kentme-kent aýlanyp, öý ýykmasa-da, gädikden girip-çykyp biler. Adamlaryň käbiri howaýy gürrüňe, “gury” söze känbir imrinmän, täze, üýtgeşik

habar bilen gyzyklanýarlar, iň geň galaýmaly ýeri hem: habar näçe “çişirilen” bolsa, şoňa has çalt ynanýarlar. Bu zeýilli adamlaryň kalby päk bolsa-da, olaryň “ýagşy niýet” bilen ýaýradýan maglumatlary käbirleriň ruhynda göwnüçökgünlik döredýär; “was-wasylyny” ynjalykdan gaçyrýar; dowulçylaryň howsala ýaýratmagyna itergi bolýar, bu bolsa jemgyýetde galagoply ýagdaýyň döremegine sebäp bolmagy mümkin.

Şu jähtden, akyldar-danalaryň kyssalaryna, mukaddes kitaplara, alymalryň ylmy işlerine, Hormatly Prezidentimiziň eserlerine salgylanylanda, säwlik bilen nätakyklyk goýberliläýse, diňe ýeke bir sözün däl, hatda dyngy belgileriniň ýetirjek zeleliniň netijesini göz öňüne getirmek ýeňil däl.

Rowaýat bar: ýagşyzadalaryň biri atyny münüp, mähellä golaýlanda, märekäniň içinden bir kişi ony sözünde tutmak niýeti bilen, münüp gelyän atynyň näçe toýnagynyň bardygyny soranmyş. Ýagşyzada onuň soragyna jogap bermek üçin eýerden düşüp, atynyň aýaklaryny bir-birden sanap, bedewiniň dört aýagynyň we dört toýnagynyň bardygyny aýdypdyr, şeýlelikde, ýagşyzada berlen soragyň jogabynyň takyklygyny sabyrlylyk bilen subut edýär.

Emeli intellekt bolan personal kompýutere sygmaýan maglumat ýok. Ol bir sekuntda milliardlarça maglumatlary seljerip-özleşdirirp bilýär, hakydasyna giren maglumaty uzak möhletleýin ýadynda saklaýar we haçan salgylanda nokadyny ýalňyşman jogap berip biilýär. Başgaça aýdylanda, ne ony aldap bolýar, ne-de ol özüni aldadýar, çünki onuň “paýhas jamy” ynsanyňky ýaly maýyşgak, bimöçber we köpugurly bolmasa-da, “ýalan sözlänok”. Emma, onuň ýerine ýetirýän işleri çäkli we takyk, hem-de adam ýaly dünýäniň ähli maglumatlaryny özleşdirer ýaly mümkinçiligi giň däl. Artykmaç işden azat, diňe buýrulan işe gaýym kompýuter “beýnisindäki” maglumatlary garjaşdyrman asyl nusgalaryny saklaýar. Şonuň üçin adam, kähalatlar öz aňyna şübhelenende, ýakyn kömekçisiniň ýardamyndan peýdalanmaly bolýar. Şeýde-şeýde, ýatkeşligimize ynam etmän, edil, kepilnama basylan möhüre ynanşymyz ýaly, emeli hakydanyň ýesirligine tabyn bolýarys. (“Düýe köşegine eýeräýýämikä?”). Şeýlelikde, ynsan paýhasynyň kämillik

ýolunda, jemgyýetde biygtyýar, güwä geçmeklik, şaýatlyk, zamunlyk, ýaly adamlaryň arasynda “ynançlyk” gatnaşyklary döreýär. Adamzadyň hakydasynyň salynyň “gowşaklygyny” göz öňünde tutup, ony ýalan habary üçin bagyşlasak, “günä geçişlik” säwlik bilen ýa bilkastlaýyn goýberilen ýalňyşlyklary saýgaryp bilerdikä?

Elbetde, “jaý ýerinde ýalan ýagşy” hem bolsa, türkmen halkynyň beýik akyldary Magtymguly Pyragynyň:

Bildigiňçe, mydam ýagşy sözlegil,

Ýagşy söz tapmasaň, otur sem bolup–diýen³⁾

kelamyny hergiz hakydamyzdan çykarmalyň, çünki zybanymyzdan çykan her bir jümläniň aýdylmaly ýeri bar, aýtmaly wagty bar we aýtmaly ynsany bar; hem-de biziň käbirmiziň aýdýanmyzyň, käbirimiziň aýdyşymyzyň we käbirmiziň aýtmamyzyň ýalňyş bolmagy mümkin.

Bellikler: 1) “Golda bary bolmasa”

2) “Hary-zar bolduň”

3) “Jem bolup”

Edebiýat

1. “Paýhas çeşmesi”.

2. Magtymguly Pyragy “Saýlanan eserler” I, II jiltler, Aşgabat, 1983.

3. Олжас Сулейменов. “Любая влага, влитая в кувшин...” (Из книги “Аз и Я”.)

Kakajan BALKANOW.

2020 ý. Psihologiýa